

руша Линецька [4, 259–261], Анна Підгороденська [12, 646–649 зв.] та ін.

Другу групу можна назвати «*двообрядовою*». Типовим її представником був волинський магнат Данило Єло-Малинський. Він хоч і визнавав себе цілком виразно уніатом, але в духовному плані знаходився на порубіжжі східного та західного католицизму – фундував не тільки василіанський монастир у своєму родинному містечку Шумськ, але також францисканський костел, щедро обдаровуючи католицьке духовенство обох обрядів. При цьому, визнаючи себе уніатом, Єло-Малинський охоче відвідував також меси у костелі. Слід зазначити, що ця крихка гармонія двообрядової релігійності була характерна для вузького кола світських інтелектуалів тогочасного українського нобілітету.

Третю групу уніатських вірних склали представники шляхетства, яким були притаманні «*єкуменістичні*» погляди. Їх яскравим представником був Миколай Кисіль – рідний брат згаданого вище православного магната Адама Киселя. На відміну від Адама, Миколай Кисіль не брав активної участі в суспільно-релігійному житті і лише у тестаменті чітко виявив власні релігійні погляди. Він визнавав себе уніатом, але водночас підкреслював, що відмінності між Східною і Західною Церквою вважає несуттєвими. Насамкінець, тіло своє заповів поховати у родинній православній церкві в Нізкіничках [11, 734].

Таким чином, наведений матеріал засвідчує, що національно-релігійне життя уніатської шляхти Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. було надзвичайно різноманітним та суперечливим. Тривалий час після проголошення унії основою самосвідомості уніатського шляхтича була «*руська триада*» і в цьому сенсі вона суттєво не відрізнялася від самосвідомості представників православного нобілітету. Втім, через чверть століття етнорелігійна свідомість уніатської шляхти почала зазнавати помітної еволюції. Передусім в середовищі духовної еліти сформувалася ідея про необхідність створення помісної Руської Церкви, з'єднаної з Римом, яка б мала власного патріарха. Подібний крок мав не тільки сприяти піднесенню

релігійного авторитету Церкви східного обряду в Речі Посполитій, а й піднести політичний статус руського народу на один рівень із сусідніми православними народами, що мали власну державність. Характерно, що в цей же час уніатська еліта значно виразніше, ніж раніше, почала акцентувати увагу не тільки на релігійній, а й на етнічній ідентичності руського народу. Власне, у релігійному житті волинського панства, з'єднаного з Римом, також відзначалися суттєві зміни. Під впливом тісного релігійного контакту з римо-католиками в середовищі уніатської шляхти почала формуватися оригінальна етнорелігійна культура, для якої була характерна двообрядовість із домінантою руської етнічної та східної (релігійної) самосвідомості.

Таким чином, упродовж першої половини XVII ст. в середовищі українського панства – як православного, так і уніатського віросповідання – простежувалося два вектори розвитку національної та релігійної свідомості. Попри те, що обидва з них ґрунтувалися на східній християнській традиції, вони несли в собі передумови розвитку двох різних векторів етнічного та релігійного розвитку руського народу. Втім, процес цей проходив надзвичайно повільно, в результаті чого політична еліта Русі безнадійно відставала від вимог часу. В результаті, в середині XVII ст. внаслідок Визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького естафета в процесах державотворення та національної консолідації перейшла до рук козацтва.

1. Жукович. П. Протестация митрополита Іова Борецького. – СПб., 1909. 2. ІР НБУВ. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 38. 3. ІР НБУВ. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 87. 4. Пам'ятки. Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. / Упор. М. Довбищенко. – К., 2001. 5. Соболевский А. И. Две библиографические редкости. – Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. 1898, № 12. Отд. 2, прибавл. 6. Українська література XIV–XVI ст. – К., 1988. 7. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 178. 8. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Спр. 262. 9. ЦДІАК України. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 14. 10. ЦДІАК України. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 33. 11. ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 87. 12. ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 90. 13. ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 95. 14. Яременко П. К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – К., 1986. 15. Smotrzycki Meletiusz. Paraenesis albo napomnienie. – Kraków, 1628.

Тетяна Ємець

Вплив української ідентичності Володимира Антоновича на його життєвий шлях

Українська ідентичність В. Антоновича стала визначальним чинником його життєвого шляху. Він реалізувався в суспільстві та в науці саме як Українець.

Ukrainian identity of V. Antonovych became the deciding factor of his life and activity. He realized himself in science and in society in the whole exactly as the Ukrainian.

У сучасному українському суспільному житті, попри друге десятиліття незалежного існування держави Україна, гостро актуальними залишаються проблеми національної самоідентифікації. У другій половині XIX ст. ця проблематика також активно розроблялась в колах молоді української інтелігенції, одним із яскравих представників якої був Володимир Антонович, не лише видатний український історик, але водночас і творець української історичної науки. Вагомим був вплив В. Антоновича і на суспільне, політичне життя тогочасної України. Як писав відомий український історик та політичний діяч Дмитро Дорошенко, В. Антонович «керував фактично цілим українським рухом протягом останніх десятиліть XIX віку, і його впливи сягали далеко поза межі України наддніпрянської, аж до Львова і Чернівців» [3, 280]. Інший український істо-

рик і політичний діяч В'ячеслав (Вацлав) Липинський, поляк, який, перейшовши у православ'я, свідомо ставши українським патріотом, повторив долю В. Антоновича, у 1912 р. називав В. Антоновича «духовним батьком українського національного відродження сучасного покоління спольщеної української інтелігенції» [6, 18].

Переважаюча більшість сучасних дослідників українського націєтворення в XIX–XX ст. зупиняються на аналізі наукового спадку В. Антоновича та його суспільно-політичної діяльності. Досліджується його внесок у історію, археологію, нумізматику, археографію. Він був одним із очільників громадівського руху в Києві, головою Київської Старої Громади, засновником журналу «Киевская старина» та Історичного товариства Нестора Літописця. В. Антонович виховав «Київську школу істориків», найвідомі-

шими серед яких стали Дмитро Багалій, Михайло Грушевський, Митрофан Довнар-Запольський, Іван Линниченко. Постать В. Антоновича стала об'єднувальною ланкою двох поколінь українських патріотів від М. Костомарова до М. Грушевського. Про В. Антоновича як «прямого спадкоємця народницько-романтичної традиції» сучасний український філософ Мирослав Попович написав, що «він належить до "батьків" такою ж мірою, як і до "дітей"» [5, 475].

Не менш інформативними для сучасного науковця є також і біографічні дослідження та архівні розвідки спадщини В. Антоновича. Особливе місце серед останніх посідає розпочате у 1997 р. трьохтомне видання «Син України: Володимир Боніфатійович Антонович» з упорядкуванням та із коментарями Василя Ульяновського та Віктора Короткого, де опубліковано численні архівні матеріали, спогади, листи В. Антоновича та його сучасників, офіційні документи, а також дослідження постаті В. Антоновича та його творчого доробку науковцями як минулого, так і сьогодення.

Належність В. Антоновича до української культури загально визнана. Але не завжди згадується, що здійснив свій перехід до українськості він за вельми драматичних обставин. Біографія цієї непересічної особистості є яскравою ілюстрацією впливу національної самоідентифікації на життєвий шлях.

В. Антонович походить із польської католицької родини, що мешкала на Правобережній Україні. Він лише в дорослому віці самостійно прийшов до усвідомлення себе українцем. Багато фактів його біографії залишаються і для сучасних дослідників суперечливими. Навіть дата народження до цього часу не підтверджена документально. В. Ульяновський зауважує: «Питання про дату народження і обряд хрещення В. Б. Антоновича не є розв'язаним і потребує пошуків метричних книг греко-католицької церкви Чорнобиля 1830 р. та католицького костелу Махнівка. Поки що наші архівні розшуки не увінчалися успіхом» [10, 295].

Офіційною вважається дата народження 6 січня 1834 р., а місцем народження називають містечко Махнівка, Київської губернії. Зазначають також, що походить він із католицької родини. Але Ян Мйодушевський в польському біографічному словнику, що був опублікований у 1935 р., посилаючись на спогади вдови та сина історика, пише про народження В. Антоновича в Чорнобилі у 1830 р. Писали про цю дату і в деяких київських некрологах в 1908 р. В. Ульяновський на підтвердження цієї версії наводить спогади онука, Марка Антоновича, опубліковані в Києві у 1992 р., який «вже в наш час знову потвердив версію про народження діда у 1830 р. в Чорнобилі і хрещення греко-католицьким парохом, бо дитина була дуже слабкою, боялись, що вона помре і за відсутністю ксьондза запросили для хрещення греко-католицького священика» [10, 295].

Крім дати народження В. Антоновича, подвійне трактування має також і питання про його батька. В. Антонович у своїй автобіографії батьком називає Боніфатія Антоновича, білоруса з Віленщини. Але Максим Славінський писав: «Антоновичем він... записаний був з формальних причин, бо батьком його був Джідай, син угорського емігранта... Джідай, по батькові Угорець, матір'ю мав українську селянку з Закарпатської України. ...мати Антоновича, так, як і він, лише формально належала до польської родини Гурських, бо походила вона від князя Любомирського й української селянки з якогось села не то з-під Білої Церкви, не то з-під Ставищ, на Київщині» [8, 213].

М. Славінський, український громадський і політичний діяч, письменник, поет, журналіст, публіцист і науковець, особисто знав В. Антоновича з 1888 р. Навчаючись в

Університеті Св. Володимира на правничому факультеті, був репетитором вихованця-гімназиста Антоновичів, жив рік у їхній родині. У своїх спогадах, написаних в еміграції у 1945 р. в Празі, незадовго до арешту радянськими слідчими, він писав: «...для біографії Антоновича згадані подробиці мають не абияке значення. Вказати хоч би й на те, що оті генеалогічні подробиці, що йому самому були добре відомі, кидають світло на найважливіший, героїчний чин його життя, а саме, на публічний розрив із накинутим йому домашнім вихованням, польськістю й перехід до українства» [8, 213]. Безперечно, М. Славінський мав підстави написати: «...ми можемо говорити не про перехід Антоновича від Поляків до Українців, а про поворот його з польського табору, де він, не зі своєї волі, перебував молоді літа, – до українства, що було йому природженим національним оточенням. Бо ж половина його крові була безсумнівної української чистоти, одна чверть розведеної крові угорської й одна чверть такої ж польської, коли Любомирського вважати Поляком. А втім і Любомирські не були, мабуть, чистої крові Поляки» [8, 213].

Ярослав Грицак, сучасний український історик, вказує, що В. Антонович походив із «сполученої шляхетської сім'ї» [2, 68]. Федір Матушевський, один із дослідників біографії В. Антоновича (працював у Києві з 1904 р.), відомий український громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист, наголошував на відмежуванні його від ідентичності свого оточення. Аналізуючи у 1909 р. витоки українськості («українства») В. Антоновича, він писав: «Антонович – поляк і шляхтич – перевернувся на українця-демократа, став «перевертнем» і відіграв таку визначну роль в історії національного українського відродження» [4, 7].

Слід зазначити, що з дитинства В. Антонович чув українську, польську, французьку мови. Російську мову опанував, навчаючись в гімназії у Одесі. До Києва приїхав у 1850 р., навчався в Університеті Св. Володимира на медичному та історико-філологічному факультетах.

Про своє знайомство з українською історією В. Антонович в автобіографії написав: «Скільки небудь реальні історичні данні я мав тільки з книжок Скальковського «История новой Сечи» та «Наезды гайдамаков». Про Кирило-Методієвське Братство, про Шевченка не доводилось мені чути ніколи ні слова» [Цит. за 4, 8]. Можна було б зробити висновок про випадковість переходу В. Антоновича до українофільства. Та доведеним є факт, що до української культури, народних традицій, мови він був долучений з раннього дитинства через спілкування з бабусею-українкою, яка доглядала його в перші роки життя [10, 295].

Необхідність виявляти лояльність до влади в польській державі стимулювала польськість населення Правобережної України доби Речі Посполитої, рівно як в Російській імперії – російськість. Але у В. Антоновича зовнішні прояви лояльності до існуючої влади перекреслюються яскравими проявами українськості як в побуті, так і в громадській та науковій діяльності. Він вже у перших своїх наукових розвідках писав про етнічну відокремленість українського населення від польського, «осібну народність» тодішніх селян Правобережжя. Згодом свої українофільські погляди оприлюднив у публічних заявах.

Широко відома надрукована в першому номері за 1862 р. журналу «Основа» «Моя исповедь» В. Антоновича, де він писав: «По воле судьбы, я родился на Украине шляхтичем, в детстве имел все привычки паничей и долго разделял все сословные и национальные предубеждения людей, в кругу которых воспитывался; но когда пришло для меня время самосознания, ...я увидел, что поляки-

шляхтичи, живущие в южно-русском крае, имеют перед судом собственной совести только две исходные точки: или полюбить народ, среди которого они живут, проникнуться его интересами, возвратиться к народности, когда-то покинутой их предками, и неусыпным трудом и любовью, по мере сил вознаградить всё зло, причинённое ими народу, вскормившему многие поколения вельможных колонистов, которому эти последние за кров и пот платили презрением, ругательствами, неуважением его религии, обычаев, нравственности, личности, – или же, если для этого не хватит нравственной силы, переселиться в землю польскую...» [1, 207–208].

У студентські роки (напевне, з 1856 р.) йому сплачували від польського руху стипендію у 150 руб. сріблом на рік з умовою, щоб він знаходив у своїх архівних розвідках підтвердження зв'язку краю із католицькою вірою та польською історією. В. Антонович згодився на стипендію через свою бідність, але наполіг на праві спиратися у висновках на документальні підтвердження. Через два роки він дійшов висновку, що «направление католическое и шляхетское совершенно несовместимо с исторической жизнью края» [11, 42]. Стипендію йому перестали виплачувати, представники польського дворянства вимагали у нього відмови від своїх поглядів, погрожували та написали донос царському уряду. У травні 1860 р. на суді київського шляхетства він вперше публічно проголосив свої українські позиції.

У 1861 р. В. Антонович був під слідством у справі поїздок із Тадеєм Рильським селами України. У свідченнях перед слідчою комісією писав: «Издавна в Польской читающей и даже очень мало читающей публике установилось странное мнение, что край, в котором мы обитаем, есть коренно-польская провинция, что южно-русский народ, обитающий в нем, не должен быть принимаем в расчет. Опираясь на большее или меньшее количество научных доводов, мы старались доказать, что край наш безспорно по причине большинства своего народонаселения есть край Южно-Русский... что при всякой попытке понизить или окатоличить здешний народ, попытки эти доводили до страшных развязок» [7, 30].

В результаті слідства В. Антоновича виправдали. Він порвав із католицькою вірою. У 1861 р. перейшов у православ'я, почав працювати головним редактором «состоящей при Киевском университете временной комиссии для разбора древних актов с окладом жалованья по 800 руб. серебр. в год» [11, 43].

Загалом, В. Антонович зробив успішну наукову кар'єру. У липні 1863 р. був призначений чиновником у канцелярію генерал-губернатора з відрядженням у тимчасову комісію для розгляду давніх актів. Досліджував історію Правобережної України XVI–XVIII ст., а саме історію козацтва, гайдамачини, міст і міщанства, шляхти, селянства, церкви. У 1870 р. Рада Київського університету затвердила В. Антоновича магістром російської історії за дисертацію «Последние времена казачества на правой стороне Днепра (по актам с 1679 по 1716 г.)», був обраний на посаду штатного доцента Київського університету при кафедрі російської історії. З травня 1878 р. став ординарним професором. У 1880–1883 рр. був деканом історико-філологічного факультету Київського університету. У 1891 р. одержав чин дійсного статського радника, у 1892 р. був затверджений позаштатним членом Археографічної комісії, з 1895 р. – заслужений ординарний професор Київського університету, з 1902 р. – член-кореспондент РАН.

Але попри активну участь в науковому житті тодішньої російської держави, він не став пристосованцем, не відмовився від українськості. У 1912 р. Андрій Стороженко наголошував: «В. Б. Антонович, как поляк, совершенно не имел русского национального чувства, и, например, вся история возвышения Москвы, поведшая к собиранию и сплочению в одно целое разрозненных частей русского народа, была ему глубоко ненавистна» [9, 18].

В. Антонович усвідомлював та науково обґрунтовував відмінність українців як від поляків, так і від росіян, наголошував, що вона глибша за відмінності в мовах. Хоча В. Антонович і не мав змоги розвивати національно-спрямовані українознавчі дослідження в проімперському Київському університеті, але він зумів оприлюднити здобуті архівні джерела з історії України та свої погляди щодо української національності. Читав приватні лекції в Києві, організовував дебати серед членів Старої Громади. М. Славінський у спогадах пише про В. Антоновича «Він давав мені можливість бути на всіх його нелегальних – для молоді, а часом і для старших, – доповідях і лекціях, що він їх читав на теми національні, історично-філософські, чи на теми української історії й українського політичного відродження» [8, 213]. У 1888 р. у галицькому журналі «Правда» було надруковано як окрему статтю «Три національні типи народні» лекції В. Антоновича, прочитані ним у «тайнім українським університеті» у Львові. У цій праці В. Антонович зіставляє національні особливості українців, росіян і поляків.

Складний життєвий шлях Володимира Боніфатійовича, як дзеркало, відображає проблеми українського національного відродження у другій половині XIX ст., коли розпочалось формування модерної української нації. У XXI ст. ми стоїмо перед проблемами, подібними до тогочасних, адже змушені як позбавлятися спадщини тоталітаризму, так і витворювати заново національну ідентичність. Тому аналіз життєвого та наукового спадку В. Антоновича не лише є складовою українознавства, чи історичним дослідженням, але й виступає також важливим чинником сучасної національної самоідентифікації. Особливості біографії В. Антоновича є наочним зразком подолання наслідків колоніального світосприйняття.

В. Антонович у своїй автобіографії пише: «Моральна діяльність всякого чоловіка складається з трьох інгредієнтів: 1) атавізма, себто дідици, отриманої від предків (в найкращому разі не більше 75 проц.); 2) виховання, себто формулювання принципів минулого часу (від 5 до 10 проц.) і 3) власної ініціативи (в найкращому разі до 15 проц.)» [Цит. за 4, 8–9].

Саме завдяки поєднанню «дідици» та «власної ініціативи» В. Антонович і став українцем. Українськість стала визначальним чинником його життєвого шляху. Він реалізувався в суспільстві та в науці саме як Українець.

1. Антонович В. Моя исповедь // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 1. – К., 1997. – С. 201–208.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів] – К., 2000. – 360 с.
3. Дорошенко Д. Наукова діяльність Володимира Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 257–280.
4. Матушевський Ф. В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 7–16.
5. Попович М. В. Нарис історії культури України. – К., 1998. – 728 с.
6. Правобережець В. [Липинський В. К.] Кілька уваг з приводу книжки Д. Васілевського «Ukraina i sprawa ukrainska» // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 19–21.
7. Свідчення Володимира Антоновича перед слідчою комісією від 13 лютого 1861 року (автограф) // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 29–31.
8. Славінський М. Спогади // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 29–31.
9. Славінський М. Спогади // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 29–31.

димир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 211–225.
 9. *Стороженко А.* Происхождение и сущность украинофильства // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 17–18.
 10. *Ульяновський В.* Релігійні переконання та історико-

церковні розправи проф. Антоновича (попередні нотатки) // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 293–311.
 11. *Яворський М.* Емський акт 1876 року // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 42–43.

Світлана Кагамлик

Концепції України–Русі в творах київських церковних діячів ранньомодерного часу

У статті в контексті специфіки суспільної свідомості доби аналізуються концепції України–Руси ранньомодерного часу, створені київськими церковними діячами XVII ст. Особливу увагу звернено на розробку концепції «руського народу», яка звучить у творах Іова Борецького, Захарія Копистенського, Касіяна Саковича та ін. Характеризується також еволюція державницьких уявлень, відображених у «Синописі» і «Кройніці» Феодосія Софоновича.

The Ukraine-Rus' conceptions of the early-modern time, which were created by Kyiv clerical figures of the XVII century in the context of particularity of social consciousness of that time are analyzed. Special attention is paid to the elaborating of the conception «Rus' people», which is reflected in the works of Iov Borecky, Zahariy Kopystynsky, Kasian Sakovych and others. The evolution of the state's ideas, reflected in «Synopsis» and «Kroynica» of Feodosiy Sofonovych, are also characterized.

Для кожної історичної епохи притаманні свої моделі розвитку держави і суспільства у баченні представників тогочасної інтелектуальної еліти. Свої концепції Русі – України створили і українські книжники ранньомодерного часу. І передусім ті, які належали до середовища православної церковної ієрархії, адже саме вони здійснювали провід вітчизняної освіти і культури. Зміна суспільно-політичної ситуації в країні значною мірою впливала на еволюцію їхніх поглядів, зокрема, концепції, створені у першій і другій половині XVII ст. мають досить відмінне соціальне забарвлення. До цього слід додати, що, аналізуючи будь-які світоглядні концепції українських мислителів ранньомодерного часу, їх слід розглядати в контексті суспільної свідомості доби, яка виявилася у специфічних – барокових – ментальних установах.

У традиціях провідників Української Православної Церкви з часів Петра Могили була орієнтація переважно на підтримку української православної шляхти та на звичні їй, гарантовані Річчю Посполитою, привілеї – шляхетські вольності. Не дивно, що вони швидко розчарувалися в порядках, які почали заводити на Гетьманщині московські власті, що і обумовило їх обережну, а з часом і ворожу до Москви, соціальну позицію. За висловом дослідника російського дослідника Карпова, «они в більшості були шляхтичі і ненавиділи Москву за її порядки; вони пожагували не любити і Польши за її католицизм і унію, не обожали її порядки. Їх ідеал устроювання заходнорусских порядков был тот, который после смерти Сильвестра Коссова и Богдана Хмельницкого хотели осуществить на деле Выговский и Дионисий Балабан, при заключении Гадячского договора» [5, 116].

З часу входження України до складу Московської держави змінюється суспільно-політична ситуація, а відповідно і соціально-політичні погляди представників української церковної еліти. Слід зазначити декілька аспектів історико-соціального та філософсько-світоглядного характеру, які вплинули на формування поглядів вищого українського духовенства зазначеної доби. З одного боку, складність суспільно-політичного життя, нестабільність політичної ситуації в країні (особливо це стосується гострих внутрішніх міжусобиць і військових конфліктів доби Руїни), зростаюча російська державна присутність і різнобірна реакція на неї. На думку О. Оглоблина, «московська політична домінація перед очима київських і чернігівських інтелектуалістів (там були головні українські культурні осередки тої доби) була фактом, що мав свій вплив на

їхню уяву і думку, формуючи там певні московфільські (в дусі російської імперіальності) думки і концепції, або викликаючи почуття ідейного спротиву московській навалі на відроджене Хмельниччиною українське державне й культурне життя, або іноді навіть створюючи своєрідну, майже неймовірну, а тому й мало зрозумілу для нас, синтезу всіх цих думок, концепцій і почувань» [7, 144].

Державницькі концепції українських вчених ранньомодерного часу та їх втілення у тогочасних літературних творах аналізували чимало вітчизняних дослідників та істориків діаспори. Пов'язані з цим питання етнічної самосвідомості української церковної еліти розглядалися в історичних студіях Гарвардського університету. Особливим аспектом відображення історичного минулого в історичних творах українських мислителів XVII ст. присвятили свої роботи Франк Сисин та Омелян Прицак [15, 16]. Цінними для розуміння національної свідомості українського суспільства XVII–XVIII ст. – світського і церковного – виявилися окремі сюжети відомого канадського історика Зенона Когута, вміщені у збірнику «Коріння ідентичності» [6]. Дослідники неодноразово підкреслювали характерні риси всієї літератури XVII ст. – поєднання авторитетів «священного писання» із суспільно-політичною спрямованістю творів, християнський провіденціальний світогляд, стислий за формою, часто комплікативний, виклад хронологічно об'ємних творів [9]. На думку Франка Сисина, «політичний і культурний зміст українських історичних творів 20-х – 90-х рр. XVII ст. формувався трьома головними факторами: впливом латинської і польської культур, контролем іноземних держав і правителів, а також революцією 1648 р., яка повалила існуючий порядок» [16, 395–396].

Одним із найважливіших здобутків церковних мислителів ранньомодерного часу було розпрацювання ними концепції руського народу, яка розглядалася передусім через призму утвердження інтересів Православної Церкви як інституції в цілому і захисту прав її вірних – православної руської спільноти. За висловом М. Дмитрієва, поняття «руськості» майже повністю виростало з політичних, конфесійних і територіальних елементів, вказуючи на різючу нерозвиненість етнонаціональних уявлень в східнослов'янській культурі. Причому, на його думку, модерні концепції Русі, створені київськими вченими під впливом польських хроністів, зокрема, у «Синописі», автором якого він вважає Інокентія Гізеля, і в «Хроніці» Феодосія Софоновича, суттєво відрізняються від концепцій сучасних їм творців історії Московської Русі [3, 14 пор. 24, 29].